

СОЦІОЛОГІЯ

УДК 316.334.4

Л. М. Герасіна, доктор соціологічних наук, професор

ПРОБЛЕМА ВПЛИВУ ПРАВОСВІДОМОСТІ НА КУЛЬТУРУ ПОЛІТИЧНОГО ВИБОРУ ЛЮДИНИ

Правосвідомість інтерпретовано в контексті політико-правової парадигми. Доведено, що, крім правових ідеалів і цінностей, правосвідомість відображує політичні погляди і настанови людини, її правові очікування і політичні орієнтації, сприйняття політичних та правових процесів. Обґрунтовано залежність позицій електорату від типу політичної субкультури та якісних рис правосвідомості. Показано, як суттєво на політичний вибір впливають сучасні передвиборчі технології: інформаційні, медійні, політичні маніпуляції та інша «виборча інженерія».

Ключові слова: правосвідомість, політичний вибір, стереотипи політичної культури, правові очікування, політичні маніпуляції і міфологізація, електоральні моніторинги.

Актуальність дослідження. Суспільству, яке прагне побудувати демократичну, відповідальну державу, важливо усвідомлювати, що формування сучасних інститутів політичного представництва органічно пов'язане з механізмом виборів і електоральними процедурами, які мають дуалістичну політико-правову природу. Органи політичного представництва державної структури та прямі політичні рішення, що здійснюються шляхом безпосереднього вибору (референдум, плебісцит), сприймаються масовою чи індивідуальною свідомістю як справедливі правові інституції, сформовані у демократичний спосіб. Ще видатний англійський мислитель XVIII ст. Дж. Локк зазначав, що виключна легітимність законодавчих органів полягає в їх близькості до народу, тобто у безпосередній підзвітності законодавчого органу громадянам.

Сучасній науці соціології права властиво комплексно розглядати такі феномени соціального життя, як політика і право, виходячи з того, що право

є однією із важливих форм втілення суспільної свідомості, а зміст політики містить не тільки численні політичні зв'язки, публічні правовідносини, а й правосвідомість людей. Представники наукової юриспруденції (О. С. Гречін, Ю. П. Битяк, О. В. Петришин, І. В. Яковюк та ін.) зазвичай стверджують, що правова культура особистості, зокрема юриста, є відбиттям його фахових правових практик і політичних поглядів, але рідше підкреслюють відмінність між філософським світоглядом людини і правосвідомістю [1]. Правосвідомість нерідко тлумачать як ціннісно-правовий сенс індивідуальної чи громадської психології [2, с. 338]. Політичній же науці притаманно розглядати її як сегмент політичної ідеології, що містить оцінне ставлення людей не тільки до чинного законодавства, а й до різних політико-правових систем, сприйняття індивідами контексту політичних відносин і процесів, змісту правових інститутів, їх очікування і самовизначення у межах перспектив політичного та правового розвитку суспільства і держави. Відповідно, на нашу думку, дефініцію «правосвідомість» можна визначити як сукупність поглядів, уявлень і сталих переконань, принципів та ідей, що відбивають той бік соціальної дійсності, що охоплюється державно-правовими відносинами і політико-правовими зв'язками [3, с. 18].

Тож, *мета* статті – інтерпретувати правосвідомість у контексті політико-правової парадигми; показати її органічний зв'язок із політичною етикою і правовою мораллю, місце у ціннісній складовій політичної культури; довести, що правосвідомість виступає природним підґрунтям культури індивідуально-політичного вибору.

Змістовна характеристика правосвідомості, крім належних правових ідеалів і цінностей, невід'ємна від політико-правових поглядів людини, від спрямованості її політичних орієнтацій, рівня сприйняття політичних та правових об'єктів (наприклад, інститутів влади). Тому мотивація усвідомлених політичних учинків дозволяє кваліфікувати як політичні, так і правові сенси у політичному виборі, що здійснюється громадянами за умов електорального процесу [4, с. 39–38]. Це, на наш погляд, можна продемонструвати, виділивши структурні складові у змісті правосвідомості людини.

Передусім інформаційний (когнітивний) елемент правосвідомості свідчить про рівень пізнання права і політики в суб'єктивному аспекті (орієнтація у чинному законодавстві, знання процесуальних механізмів і дій, поінформованість щодо змісту політичних процесів і подій тощо). Наступна, оцінна (аксіологічна) складова правосвідомості показує, наскільки цінними і важливими для суб'єкта політичної дії є вимоги норм закону чи політичних норм, вона характеризує ступінь його зацікавленості в підтриманні певних політичних програм на виборах, прагнення політичної стабільності та правопорядку. Регулятивний сегмент правової культури і свідомості – найбільш відповідальний, адже він формує прямі

настанови людини щодо конкретних стереотипів і форм правової чи політичної дії (готовність виконувати чи, навпаки, порушувати приписи політико-правових норм). Зрештою, емоційна сфера правосвідомості відіграє специфічно важливу роль, вона значною мірою зумовлює моделі політичної поведінки індивіда.

Крім того, за показником міри поширення певних стереотипів правосвідомості в ній можливо виокремити масовий (або груповий), спеціалізований, локальний та індивідуальний рівні. Власне зазначимо: на рівні двох останніх культура політичного вибору особистості виявляє себе найбільш предметно. Так, *локальна* правосвідомість має територіально чи демографічно обмежений характер і певні субкультурні якості; отже, це зумовлює політичний вибір людей, визначений регіональною, місцевою специфікою чи особливостями їх соціальної страти (етнокультурними, релігійними, професійними, статусними). Між тим *індивідуальна* правова і політична свідомість є результатом політико-правової соціалізації окремої людини, опанування нею політичних і правових цінностей суспільства; через це політичний вибір частіше опосередкований їх ідеальним змістом та водночас власним політико-правовим досвідом особистості.

Утім сучасний український соціум перенасичений системними проблемами – колізійність державних повноважень (після змін Конституції із січня 2006 р.), дуалізм виконавчої влади (між Урядом і Президентом), слабка дієздатність парламенту, послаблення ресурсів місцевого самоврядування, корумпованість судів, що веде до втрати соціальної довіри та делегітимації інститутів влади. Виникає закономірне запитання: чому більшість членів громадянського суспільства все ж індіферентно ставляться чи ігнорують реальне погіршення в політичному просторі України? Адже є розуміння однозначно негативної ситуації, є відчуття її деструктивних наслідків, але занадто мало дієвих спроб населення щось змінити в політиці на краще. Як вважає президент Української академії політичних наук М. Михальченко, «в Україні фактично існують два типи суспільної свідомості – елітарна й масова. Елітарна свідомість має значний теоретико-ідеологічний компонент, а в масовій – домінує буденно-психологічний... Але психологією “здорового глузду”, “буденною” психологією не можна замінити раціонально-систематизовану теоретичну частку суспільної свідомості» [5, с. 203–204].

Пояснення саме й полягає в тому, що правосвідомість людей, які позиціонують себе у тому чи іншому соціально-статусному шарі, разом із політичними преференціями визначально впливає на їх політичний вибір і форми політичної активності, відображуючи рівень політичної культури. Тож результати будь-яких виборчих перегонів онтологічно пов'язані не тільки зі структурою ідейно-політичних уподобань громадян, а й із чинником соціального розшарування суспільства (див. таблицю).

Таблиця

Самоідентифікація населення щодо власного соціального статусу

(дані 2002 р., у % від кількості опитаних)

Статусні позиції	Зведені дані соціологічних моніторингів		
	Україна	Росія	17 країн Європи та США
Вищий клас	3,1	4,0	7,5
Середній клас	27,2	33,0	58,9
Нижчий середній (робітничий) клас	43,6	31,0	23,5
Нижчий клас	26,1	32,0	10,1

Згідно з цим позиціонуванням можна виокремити різноманітні моделі політичної культури і правосвідомості, що характеризують населення України. Передусім значна частка електорату належить до *активістської* демократичної політико-правової культури. Але, крім того, українцям притаманні також досить специфічні стереотипи, зокрема *«патриціанська»* (псевдоелітарна) та *«екс-плебейська»* (неосвічених, залежних осіб) політичні культури; носіям першої притаманні політичний «нарцизм» і політико-правовий нігілізм, зневажливе, зверхнє ставлення до права, а другим – юридичне неучтво і хибний правовий інфантилізм. Досить поширені в українському соціумі політичні субкультури, наприклад *регіональні, етнократичні, клерикальні* (релігійно налаштовані), в яких власне політичні цінності розмиті етнокультурними, релігійними, ортодоксально-ідейними сенсами. Зрештою, слід урахувувати «мозаїчність» українського електорату внаслідок розмаїття полікультурних ознак за соціально-демографічними критеріями – це породжує *столичні, мегаполісні, провінційні, містечкові та хутірські* (сільські) стереотипи; їх слід пов'язувати з відповідним рівнем правосвідомості, яка орієнтує виборця до ідей соціальної справедливості, конституційності, правової гідності, суспільної перспективи, що виписані у програмних документах певних політичних сил.

Особливу роль у визначенні напрямку політичного вибору людини відіграють такі конструкти правосвідомості, як *правові очікування* – сподівання особи щодо «соціально справедливого наповнення політичних програм» та усвідомлення своєї здатності стосовно участі у «громадсько-правовому контролі» за діями майбутньої влади. Це не тільки позначається на відтворенні інститутів політичної системи, а й сприяє реалізації механізмів народовладдя, тож відповідно формує правову дієздатність громадянина. Так, запропоновані экс-президентом України В. Ющенком пропозиції з реформи місцевого самоврядування (на Всеукраїнських муніципальних слуханнях «Реформуван-

ня публічної влади» 30 березня 2009 р.) та внесений ним до Верховної Ради проект нової Конституції України, що містив ідеї створення двопалатного парламенту, зміни виборчого законодавства тощо, вимагали від суспільства правосвідомого сприйняття цих системних ініціатив і визначення (можливо через референдум) необхідності цих політико-правових модернізацій системи державної влади [6].

Водночас на культуру політичного вибору електорату та якісні прояви правосвідомості громадян суттєво впливають сучасні *передвиборчі технології*, яким належить особливе місце у структурі демократичних механізмів політики. Вони мають сприяти відтворенню політико-правових інститутів держави, але разом з тим можуть непередбачено вплинути на остаточний політичний вибір особистості. Предметну організацію ведення сучасних виборчих кампаній та зміст і форми електоральних технологій фахівці-політтехнологи (В. Бебик, Т. Гринберг, О. Ковлер, Є. Малкін, Г. Почепцов, О. Соловійов та ін.) не випадково називають «виборчою інженерією» [7], адже її побудовано з особливих засобів і методів, які здатні не тільки визначити успішний результат виборів, синтезуючи різні важелі, а й стимулювати свідомий політичний вибір громадян, що відповідатиме рівню їх політико-правової культури. Серед цих об'єктивних і суб'єктивних чинників такі:

- вагомість економічної кон'юнктури, на ґрунті якої розгортається політична виборча кампанія, що не може бути проігнорована;
- динаміка соціальних настроїв, яким притаманно коливатися в ході електоральної кампанії;
- механізми розгортання кампанії передусім орієнтовані на використання раціональних мотивів, але слід враховувати й емоційні імпульси;
- психологічні елементи виборчої інженерії мають спиратися на образні креативні форми, мистецькі акції, зрозумілі гасла, яскраві символи;
- формування позитивної «харизми» кандидатів – через уміння поводитися публічно, манеру спілкування, риторичку, яскравість політичних промов і політичне рекламування «людських якостей» тощо;
- тактика «зваженого» використання інформаційних технологій (зокрема, мас-медіа) для ведення політичної агітації, просування інформації, впливу на масову та індивідуальну свідомість виборців.

Сьогодні, як ніколи, засоби масової інформації стали віддзеркалювати політико-правову свідомість суспільства і його окремих груп, стимулюючи політичні зміни. Особливі функції щодо підвищення політико-правової культури учасників виборчого процесу і референдумів виконують *мас-медіа*, котрі постають просвітницькими інструментами, завдяки яким до населення доводиться інформація про цілі і формат проведення виборчих кампаній, у тому числі відповідні рішення державних інституцій, органів місцевого самоврядування, Центральної та окружних виборчих комісій. Крім того, засоби ма-

сової інформації у виборчому процесі слід розглядати не тільки як інструменти PR-акцій, а й як канали трансляції і пояснення норм законодавства про вибори та референдуми; зберігається також необхідність роз'яснювати кожному громадянину його особисту причетність до обрання глави держави, формування вищого законодавчого органу (парламенту), органів місцевого самоврядування.

В інформаційному просторі України створено можливість вільного конкурування політичних поглядів, ідей і позицій. У такий спосіб забезпечується шанс неупередженого, зваженого і всебічного висвітлення електоральних подій. Українські мас-медіа беруть активну участь в ініціюванні та здійсненні просвітницьких і експертних заходів з підвищення політичної культури учасників виборчого процесу в Україні, що є їх важливішим завданням («Свобода слова»; «Велика політика», «Савік Шустер–Live», ток-шоу «Майдан», «Епіцентр», «Я так думаю», «Постскриптум» тощо).

Однією з функцій медійних інституцій мало б стати сприяння реалізації в Україні необхідних і очікуваних суспільством реформ (конституційно-політичної, адміністративної, податкової, судочинства та ін.) шляхом прийняття парламентських рішень і легітимації їх на всеукраїнському референдумі. Успіх цих перетворень значною мірою залежить від результатів правосвідомого волевиявлення, активності та відповідальності громадян за реалізацію своїх конституційних політичних прав. У зв'язку з цим вагоме значення й досі зберігає «Концепція підвищення правової культури учасників виборчого процесу і референдумів в Україні», розроблена ЦВК і погоджена Кабінетом Міністрів України, яку схвалено Указом Президента від 8 грудня 2000 р. [8, с. 15]. Головні цілі пропонованих нею заходів з підвищення політико-правової культури учасників виборчого процесу такі:

- 1) створення належних умов для набуття широкими верствами населення (учасниками виборів і референдумів) знань чинного законодавства про вибори та референдуми, а також вміння застосовувати їх на практиці;
- 2) сприяння підвищенню правосвідомості та активності виборців, учасників референдумів з реалізації їх конституційних політичних прав;
- 3) запобігання порушенням законодавства про вибори і референдуми в процесі його застосування;
- 4) підвищення кваліфікації фахівців виборчого процесу і референдумів (зокрема, членів виборчих комісій, комісій з референдумів);
- 5) надання консультацій кандидатам, їх довіреним особам, політичним партіям, виборчим блокам партій, їх уповноваженим особам у вдосконаленні ділових, організаторських навичок у роботі з виборцями, партнерами, засобами масової інформації;

б) надання методичної допомоги органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування щодо практичного застосування законодавства про вибори та референдуми.

Найбільш відповідальна роль у формуванні політичної культури і свідомого вибору учасників електорального процесу належить політичним партіям, які самі є дієвими суб'єктами виборчого процесу. Як зауважує англійський парламентар Е. Берті, представник політичних сил повинен керуватися інтересами своїх виборців, але він також ставить на службу їх очікуванням свої знання і розважливості; а американська дослідниця історії політичного представництва Х. Піткін зазначає: «Представник повинен функціонувати таким чином, аби, незважаючи на свою незалежність та здатність виборців робити висновки і діяти, між ними не виникало жодних конфліктів... отже, він має діяти в їх інтересах» [9, с. 166].

Між тим у транзитивних суспільствах, насичених конфліктами, де гостро виявляють себе соціальні і політико-правові колізії, можуть домінувати правовий ідеалізм, політичні ілюзії та міфологічна політична свідомість, яку специфічно підкріплює особливий менталітет нації на ґрунті духовних вірувань. Це утворює природні специфічні передумови для застосування *політичної міфологізації* як технології маніпулятивного впливу на громадську (зокрема, політичну й правову) свідомість: різноманітні політичні містифікації, штучна «героїзація» харизматичних лідерів (їх міфологізація) та інші маніпуляції, особливо в електоральних кампаніях, коли окремі політичні сили прагнуть за будь-яку ціну «колонізувати» свободу політичного вибору і привласнити довіру громадян.

Технології маніпулювання політичною свідомістю з боку публічних політиків найчастіше ґрунтуються на систематичному втіленні в масові чи групові уявлення «політичних міфів» – ілюзорних ідей, що містять певні цінності і норми, які люди зазвичай сприймають на віру, без раціонально критичного осмислення. Наприклад, ідеологічні міфи комуністичної доби тлумачили про неминучість краху капіталізму і приватну власність як головне джерело суспільного зла. Але на початку ХХІ ст. міфи політизуються в умовах політичного плюралізму і зростаючої конкуренції у боротьбі за владу, особливо у періоди напружених політичних ситуацій – вибори, референдуми, політичні кризи і конфлікти.

Фахівці доводять, що «політичні міфи» породжуються не наукою, логічними судженнями чи раціональними діями, вони формуються всередині складної психологічної структури особистості як наслідок невизначених психологічних настанов і під впливом спрямованих ззовні ідеологічних чинників. Технологічний ресурс політичної міфологізації впроваджується елітою влади і сприймається людьми через особливу потребу ілюзорно перетворюю-

вати об'єктивну дійсність, яка їм невідчужима. Деградація сталих духовних цінностей, звичних норм і стандартів політичної поведінки, за якими люди раніше діяли, робить їх хворобливо сприйнятливими до життєвих проблем. Як відзначав К. Ясперс, «до ілюзій передусім схильна слабка людина, а за наших часів вона, можливо, слабкіша, ніж будь-коли» [10, с. 229]. Отже, міфологічне мислення, якому притаманна незахищеність психіки особистості, виникає чи активізується в соціумі у зламні періоди історії.

Складний у цілому формат політичних відносин, особливо у виборчих кампаніях, – це найбільш сприятливий ґрунт для формування викривленої політичної і правосвідомості та сприйняття людьми політичних утопій, популістських прожектів, ілюзій про майбутнє життя соціуму і перспективи держави. Для укорінення «політичних міфів» застосовуються будь-які технології маніпулювання свідомістю людей (як нав'язливі, брутальні, так і достатньо тонкі, рафіновані): *гіперболізація значущості* політичних персон чи певних подій; *упровадження метафор* у «мову політики» («непохитний, як Сфінкс», «диявольські проникливий і верткий», «мудрий, як Соломон»); *підтасування фактів*, поширення *неправди* і *наклеїв*; *напівправа – замовчування неугодної інформації*; *наклеювання образливих ярликів* та ін.

Можна навести також показову думку американського професора Герберта Шиллера про те, що у США головними ілюзіями, які підкріплюють панування правлячої еліти, є *н'ять* соціально-політичних міфів: про індивідуальну свободу й особистий вибір громадян; про нейтралітет найважливіших політичних інститутів країни – Конгресу, Суду, Президента і засобів масової інформації; про незмінність егоїстичної природи людини – її агресивності, схильності до накопичення і споживництва; про відсутність в американському суспільстві соціальних конфліктів, експлуатації та гноблення; про плюралізм і «свободу» засобів масової інформації (які, незважаючи на їх статки, у дійсності контролюються великими рекламодавцями та урядом, представляючи собою індустрію «ілюзорної свідомості»).

Історією доведено, що навіть цільове руйнування колишніх, віджитих «політичних міфів» не веде до неминучої перемоги раціонального у мисленні людини, скоріше, там творяться нові міфи і герої. Так, якщо у роки сталінізму суб'єктами радянських міфів були так звані «вороги народу», «шкідники», «космополіти», «лікарі-убивці» та ін., то в сучасній Україні активно поширюються міфи про відродження національної соборності, про тотальну релігійну споку, про успіхи в боротьбі з «корупціонерами» та особливо множаться PR-командами майже всіх політичних сил міфологічні сюжети щодо «беззавітно щирих, самовідданих борців за демократію, національні інтереси, права людини і громади» в ході передвиборчих баталій.

Маніпуляції політико-правовою свідомістю за умов української незалежності були очевидні – частини суспільства нав'язали міф «безпеки політичної апатії» і думку, що здійснити супротив засильству соціального безправ'я і політичного свавілля в країні неможливо. Тож, за відповідями людей, відображеними у всеукраїнському моніторингу 1996–2005 рр., на запитання: «Якби уряд України ухвалив рішення, що утискає Ваші законні права та інтереси, чи могли б Ви щось зробити проти?» більшість респондентів (середній показник 65,3 %) упевнено відповідали «Ні»; а на запитання: «Якби аналогічне рішення ухвалила місцева влада, могли б Ви щось зробити проти?» 56,1 % опитаних відповіли: «Ні, нічого не міг би вдіяти» [11, с. 447–448]. Це дещо пояснює, чому частка українських громадян сьогодні настільки сприйнятлива до всіляких «політичних міфів» про «харизматичних героїв-спасителів нації» та більш налаштована на пасивну власну позицію і бездіяльність щодо подолання кризових політико-правових процесів в Україні.

Особливо слід відзначити практичну роль *електоральних соціологічних моніторингів* (КСД) в періоди виборчих кампаній, що розглядаються міжнародною громадськістю як індикатор і значущий чинник демократизації суспільства. Слушно вважається, що результати соціологічних моніторингів, зокрема електоральних *екзит-полів*, є механізмом запобігання викривленням процедури волевиявлення народу. Якщо отримані дані опитувань екзит-полу очевидно сильно різняться від результатів виборів (референдуму), то це може свідчити про наявність вжитих фальсифікацій щодо підсумків голосування виборців (як склалося на президентській виборчій кампанії 2004 р.) або ж, навпаки, – запобігти спробам егоїстичних політиків порушити народний вибір, спекулювати на «міфі зловживань» і в такий спосіб додатково соціологічно аргументувати репрезентативність та легітимність виборів, як під час президентських виборів 2010 р.

Фахові соціологічні дослідження, що застосовують належну вибірку та індикатори, здійснюють об'єктивний професійний аналіз отриманих результатів із необхідною кореляцією всіх чинників, безумовно визнаються ефективним інструментом оцінювання достовірності виборів [12]. Отже, крім традиційних форм і засобів громадсько-правового контролю, таких як легальна присутність міжнародних (і від партій) спостерігачів на виборчих дільницях, паралельний підрахунок голосів, нагляд комітету виборців тощо, соціологічні моніторинги (на замовлення) мали б застосовуватися як контрольна електоральна технологія. Можливо також цей неангажований, фаховий механізм захисту свободи політичного вибору громадян доцільно легалізувати, тобто закріпити у законодавчому порядку.

Висновки. Свідомому українському громадянину, аби не поставати об'єктом постійних маніпуляцій (які, на жаль, не тільки характеризують політичний істеблшмент, а також є складовою діяльності мас-медіа) і натомість

бути творцем власного життя та активним учасником політико-правових перетворень, доцільно більш суттєво розвивати свої політичні уявлення і правові очікування до рівня наукових оцінювань, ставитися до правової самоосвіти як до чинника високої правосвідомості, рішуче прагнути самостійної політичної позиції, що притаманна автономній особистості, та послідовно відстоювати право на власний політичний вибір.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гречин А. С. Социология правового сознания / А. С. Гречин. – М. : ЮНИТИ, 2001. – 256 с.; *Правова культура в умовах становлення громадянського суспільства / за ред. Ю. П. Битяка, І. В. Яковюка.* – Х. : Право, 2007. – 248 с.
2. *Морфологія культури : тезаурус / за ред. В. О. Лозового.* – Х. : Право, 2007. – 384 с.
3. Герасіна Л. М. Культура політичного вибору як елемент правосвідомості громадян / Л. М. Герасіна // *Держ. буд-во та місц. самоврядування : зб. наук. пр.* – Х. : Право, 2007. – Вип. 13. – С. 17–25.
4. Бекешкіна І. Пост-революційні зміни суспільної свідомості й нові проблеми розбудови демократії та громадянського суспільства в Україні / І. Бекешкіна // *Українське суспільство 1994–2005. Динаміка соціальних змін / за ред. В. Ворони, М. Шульги.* – К. : Ін-т соціології НАНУ, 2005. – С. 39–48.
5. Михальченко Н. Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы? / Н. Михальченко. – К. : Ін-т соціології НАНУ, 2001. – 440 с.
6. <http://www.president.gov.ua/ru/documents/>
7. Бебик В. М. Політичний маркетинг і менеджмент / В. М. Бебик. – К. : МАУП, 1996. – 144 с.; Ковлер, А. И. Избирательные технологии: российский и зарубежный опыт / А. И. Ковлер. – М. : Аспект Пресс, 1995; Почепцов, Г. Коммуникативные технологии двадцатого века / Г. Почепцов. – К. : Ваклер, 2001. – 352 с.; Малкин, Е. Основы избирательных технологий / Е. Малкин, Е. Сучков. – М. : Рус. панорама, 2002. – 464 с.; Соловьев, А. И. Политология: Политическая теория, политические технологии / А. И. Соловьев. – М. : Аспект Пресс, 2003. – 559 с.; Гринберг, Т. Э. Политические технологии: PR и реклама / Т. Э. Гринберг. – М. : Аспект Пресс, 2005. – 317 с.
8. Офіц. вісн. України. – 2000. – № 50. – С. 14–20.
9. Hanna F. Pitkin. The Concept of Representation / Hanna F. Pitkin. – Berkly : University of California Press, 1976. – 200 p.
10. Ясперс К. Смысл и назначение истории / К. Ясперс. – М. : Наука, 1992. – 527 с.
11. *Українське суспільство 1992–2005 : соціол. моніторинг / за ред. В. Ворони, М. Шульги.* – К. : Ін-т соціології НАНУ, 2005. – 224 с.
12. Вишняк О. І. Електоральна соціологія: історія, теорія, методи / О. І. Вишняк. – К. : Ін-т соціології НАНУ, 2000. – 310 с.; Паніна Н. В. Українське суспільство 1994–2005 : соціол. моніторинг / Н. В. Паніна. – К. : Софія, 2005; Бебик, В. М. Політологія для політика і громадянина / В. М. Бебик. – К. : МАУП, 2004. – 424 с.; Акимов Д. И. Социальный маркетинг / Д. И. Акимов. – К. : Наук. думка, 2008. – 144 с.

**ПРОБЛЕМА ВЛИЯНИЯ ПРАВОСОЗНАНИЯ НА КУЛЬТУРУ
ПОЛИТИЧЕСКОГО ВЫБОРА ЧЕЛОВЕКА**

Герасина Л. Н.

Правосознание интерпретировано в контексте политико-правовой парадигмы. Доказано, что, кроме правовых идеалов и ценностей, правосознание отражает политические взгляды и установки человека, его правовые ожидания и политические ориентации, восприятие политических и правовых процессов. Обоснована взаимозависимость позиций электората и стереотипов политической культуры и субкультур, а также качественных черт правосознания. Показано, насколько существенно на политический выбор граждан влияют современные предвыборные технологии: информационные, медийные, политические манипуляции и другие способы «избирательной инженерии».

Ключевые слова: правосознание, политический выбор, стереотипы политической культуры, правовые ожидания, политические манипуляции и мифологизация, электоральные мониторинги.

**A PROBLEM OF INFLUENCE OF SENSE OF JUSTICE IS ON CULTURE OF
POLITICAL CHOICE OF MAN**

Gerasina L. N.

Sense of justice is interpreted in this article in the context of political-legal paradigm; proved, that except for legal ideals and values sense of justice reflects political looks and options of man, his legal expectations and political orientations, perception of political and legal processes. Grounded dependence positions of electorate and stereotypes of political culture and subcultures, and also high-quality lines of sense of justice. It is rotined, as far as substantially modern pre-election technologies influence on the political choice of citizens: informative, medias, political manipulations and another ways of the «electoral engineering».

Key words: sense of justice, political choice, stereotypes of political culture, legal expectations, political manipulations and mifologisation, monitoring of electorate.

УДК 340.11

Г. П. Клімова, доктор філософських наук, професор

**РОЛЬ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ТА ІНТЕРНЕТУ
У ФОРМУВАННІ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ
УКРАЇНСЬКИХ ГРОМАДЯН**

Присвячено аналізу правової поінформованості українських громадян як найважливішого чинника формування їх правової культури. Особливу увагу приділено